

А.С. Исанов¹, А.К. Сембеков², А. Төлеуұлы^{3*}, Ш.Б. Джумабаева⁴, А.Т. Кулдеева⁵

^{1,2}Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан;

^{3, 4, 5}Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

¹armanissanov@mail.ru, ²amir_sembekov@mail.ru, ³almas_kar@bk.ru, ⁴Sholpan_dzhumabaeva11@mail.ru,
⁵kuldeeva.aiken@mail.ru

¹<https://orcid.org/0000-0002-3941-8987>, ²<https://orcid.org/0000-0001-5034-4651>,

³<https://orcid.org/0000-0001-7745-5925>, ⁴Scopus Author ID 57211482776,

⁵<https://orcid.org/0000-0002-7717-6413>

²Scopus Author ID 57189096398, ³Scopus Author ID 57211482776, ⁴Scopus Author ID: 57190607215

¹Researcher ID: AAB-7544-2019, ²Researcher ID: B-5709-2019,

³Researcher ID: AAB-7544-2019, ⁴Researcher ID: B-5709-2019

Цифрлық экономика жағдайында отандық банк секторындағы несиелеу дерісі және несие нарығын талдау

Аңдатпа:

Мақсаты: Несие нарығының мазмұны әлі де болса терең зерттелмеген. Экономистердің несие нарығын анықтаудағы сараланған тәсілдері оның мазмұнының теориялық тұрғыдан жеткілікті түрде зерттелмегендігін және осы құбылысты одан әрі зерттеу қажеттілігін көрсетеді. Мақаланы зерттеудің мақсаты ғылыми негізделген тұжырымдама негізінде несие нарығын дамытудың объективті заңдылықтарын, оны жаңғыртудың және ұлттық экономикадағы рөлін арттырудың перспективалық бағыттарын анықтау.

Әдісі: Зерттеу барысында ғылыми абстракция, абстрактіліден нақтыға біртіндеп көшу, типология, индукция, дедукция, талдау, синтез, тарихи және логикалық бірлік, модельдеу және тағы басқа да ғылыми таным әдістері қолданылды.

Қорытынды: Қазақстан экономикасы серпінді орнықты дамуды қажет етеді, ол, атап айтқанда, табысты жұмыс істеп тұрған несие нарығы есебінен қамтамасыз етілуі мүмкін. Несие нарығы ұзақ уақыт бойы оның даму заңдылықтары мен пропорциялары тұрғысынан арнайы іргелі зерттеудің тақырыбы болған жоқ, бұл оның танымын едәуір нашарлатып, ұлттық экономикалық өсу мақсаттарына қолдану мүмкіндіктерін тарылтты. Ғылыми зерттеуде бұл мәселені шешуге үлес қосу ретінде алғаш рет ғылыми негізделген тұжырымдаманың негізіне алынған және ұлттық экономикадағы несие нарығының рөлін арттыру мақсатында оны жаңғыртудың перспективалық бағыттарын айқындайтын несие нарығын дамытудың объективті заңдылықтары анықталды.

Тұжырымдама: 2022 жылдың III тоқсанында жүргізіліп жатқан ақша-несие саясатының нәтижесінде несие ресурстарының құны көтерілді. Соған қарамастан заңды тұлғаларға несие беру көлемі негізінен бизнеске теңгемен қарыздар беру есебінен өсуін жалғастырды. Бұрын Ресейге салынған санкциялардан зардап шеккен банктердің несиелік белсенділігінің төмендеуіне және логистикасының нашарлауына қарамастан, экономиканың негізгі салаларында (сауда, құрылыс, көлік және ауыл шаруашылығы) несиелер берудің оң өсуі сақталуда.

Кілт сөздер: банк секторы, несие, несиелеу үрдісі, қаржы, несие нарығы, қаржылық көрсеткіштер, нарықтық процестер.

Кіріспе

«Несие нарығы» анықтамасы (дефинициясы) кең тарау алды. Алайда, экономикалық әдебиеттерде және практикалық іс-шараларда несие нарығының мазмұны әдетте ашылмайды, зерттеушілер оны көбінесе белгілі бір мәліметтер ретінде қабылдайды. Ең жақсы деген жағдайда, олар несие нарығын анықтаумен шектеледі, бірақ анықтаманың мазмұнына қатысты көзқарастарда айтарлықтай айырмашылықтар бар. Экономистердің несие нарығын анықтаудағы сараланған тәсілдері оның мазмұны теориялық тұрғыдан жеткілікті түрде зерттелмегендігін және осы құбылысты одан әрі зерттеу қажеттілігін көрсетеді.

Қоғамдық даму процесінде «нарық» ұғымының мазмұны өзгерді. Нарықты сауда орны ретінде жеңілдетілген түсінуден бастап, тауар-ақша қатынастары дамыған сайын, тауар-ақша айырбастау нысаны ретінде нарықтың жаңа түсінігі біртіндеп пайда болды. Сол кездегі энциклопедиялық басылымдардағы анықтамалар «нарық» терминінің екі негізгі мағынасын бекітті. Біріншіден, ол бөлшек сауда орны ретінде, екіншіден, тауар айырбастау саласы (сферасы) ретінде қарастырылды. Кейінгі эконо-

*Хат-хабарға арналған автор. E-mail: almas_kar@bk.ru

микалық жарияланымдарда нарықтық анықтамалар өзгеріске ұшырады. Ол тауарларды ақшаға айыр-бастау арқылы сатып алуды анықтайтын механизм, процесс ретінде түсіндіріле бастады (Карпенко, Мерзлов, 2013).

Атап айтқанда, нарықтың келесі анықтамалары ұсынылды:

– тауарлар мен ақшаны айырбастаудың өзара процесі, сондай-ақ көрсетілген процестер іске асырылатын айналым саласы;

– еңбек бөлінісі жағдайында жеке адамдардың өзара әрекеттесу процесі;

– айырбастау арқылы өзара әрекеттесетін сатушылар мен сатып алушылар жиынтығы;

– тауарлармен немесе қызметтермен реттелген алмасуды ұйымдастыру механизмі.

Бірқатар ғалымдар нарықты анықтауда мүдделердің өзара әрекеттесуіне, сатып алушы мен сатушы арасындағы келісімді қабылдау процесіне ерекше назар аударады (Миллер, 2000; Зуев, 2012) және нарықты: тауарлар мен қызметтерді сатып алу және сату процесіндегі мүдделердің өзара әрекеттесуі; оны сатып алу-сатуға қатысты сатып алушылар мен сатушылар байланысқа түсетін келісімдер жиыны ретінде түсіндіреді.

Басқа экономистер нарықтың мазмұны бағаны белгілеу механизмі және онымен бірге тауардың қажетті мөлшерін анықтау арқылы ашылады деп санайды (Талимова, 2020):

– нарық арқылы нарықтық қатынастар субъектілері бір жағынан бағаны, екінші жағынан тауарлардың немесе қызметтердің санын белгілеу мақсатында өзара іс-қимылды жүзеге асырады;

– нарықтың көмегімен ұсыныс пен сұраныс арқылы баға қалыптасады.

Біз бағаны белгілеу тек бір ғана нәрсе деп санаймыз және әрине, нарықтың өте маңызды сипаттамасы. Алайда, оның анықтамасын (дефинициясын) анықтаудағы дұрыс нұсқа — бағаны белгілеу процесінің маңыздылығына жүгіну, оны оның мәні емес, несие нарығының функцияларының бірі ретінде қарастыру керек. Бірнеше рет біз нарық өз тауарын немесе өз қызметін ұсынатын сатушыны және нарыққа шығарылған тиісті тауарды (қызметті) сатып алуға мүдделі сатып алушыны сатып алу-сату мәмілесін жүзеге асыру үшін біріктіруге көмектесетін қоғамдық институт деген пікірге тап болдық. Сонымен қатар, бұл институт негізінен қоғамда қабылданған ойын ережелері немесе адамдар қалыптастырған шектеулер болып табылады, олардың шеңберінде олардың арасындағы қатынастар орын алады (Hung, Shen, 2002).

Уақыт өте келе «нарық» ұғымы өзгеріп, кеңейе түсті. Нәтижесінде «жұмыс күші» сияқты тауар пайда болды, ол тек сатып алу-сату заты ғана емес, сонымен қатар өндіріс факторы болып табылады. Өндіріс шарты өндіріс құралдарын ғана емес, жұмыс күшін де сатып алуды білдірді. Осыған байланысты нарық репродуктивті процестің құрамдас бөлігі, жиынтық қоғамдық өнімді сату, жылжыту нысаны ретінде түсінілді. Ол жалпы нарықтық экономикамен синоним бола отырып, нарықтық экономикамен байланысты болды (Zimmermann, 2021).

Бұл процестер «нарық» ұғымының келесі анықтамаларын туғызды:

– жиынтық қоғамдық өнімнің қозғалысын тауар түрінде жүзеге асыруға мүмкіндік беретін экономикалық қатынастардың;

– өндірістің осы әдісіне тән жиынтық әлеуметтік өнімнің бөлігі, оның саласында тек өндірісті ғана емес, сонымен қатар әртүрлі материалдық тауарларды тұтынуды да қамтитын қатынастар көрінеді;

– өндіріс пен тұтынудың өзара іс-қимылына, сондай-ақ ресурстарды олардың иелерінің мүдделеріне бөлуге ықпал ететін тауар өндірісі жағдайында шаруашылықты ұйымдастыру нысаны;

– ұдайы өндірістің барлық буындары бойынша сатып алуды және сатуды ұйымдастырушы, тауарлар мен қызметтерді өндіруге, бөлуге, айырбастауға және тұтынуға тарататын ұйымдық-экономикалық қатынастар жүйесі.

Әдебиетке шолу

Кеңестік кезеңде нарықты анықтауға репродуктивті тәсіл нарықтық қатынастардың ерекшелігін бірмәнді сипаттады. Ұсынылған анықтамалар көбінесе қоғамдық шаруашылықты ұйымдастыру формасына жатады және олар нарықтың шынайы мазмұнын ашпайды деп санаймыз. 2014 жылғы экономика бойынша Нобель сыйлығының лауреаты Ж. Тироль ұсынған нарық анықтамасы ерекше болып табылады, ол «нарық» анықтамасына «дұрыс көзқарас», ең алдымен, тиісті тауарларды қолдану саласымен байланысты екенін атап өтті. Оның пікірінше, нарық — бұл сараланған тауарлар тобы, олар «жеткілікті түрде тепе-тең алмастырғыштар (немесе толықтырушылар)» немесе тіпті біртекті тауар болып табылады.

Ұсынылған анықтамадан көрініп тұрғандай, Ж. Тироль «нарық» ұғымына нарықтық қатынастар субъектілері арасындағы қатынастарды кіргізбейді. Нарық мазмұны біртекті тауарлардың қозғалысына саяды. Бірақ, мынаны байқау керек, Ж. Тироль берген нарық анықтамасы нарыққа жүргізген оның терең зерттеуіне қарама-қайшы келеді, оның зерттеуі маңызды дәрежеде субъектілердің нарықтық тәртібінің әртүрлі аспектілеріне арналған.

«Нарық» ұғымының анықтамасында оның уақыт пен кеңістікте сақталатын маңызды ерекшеліктері — капитализмнің пайда болу кезеңінде де, қазіргі жағдайда да әртүрлі объективті және субъективті процестердің күрделі және қарама-қайшы тоғысуымен анықталуы қажет. Осындай қатынастарды зерттеу үшін ғылыми таным әдісі ретінде ғылыми абстракция әдісі таңдалды. Көріністердің әртүрлілігінен алшақтау арқылы, белгілі бір құбылыстың ең маңызды сипаттамаларын белгілеу арқылы бұл әдіс теориялық жалпылауға көшуге, нарықты экономикалық категория ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Нарықта сатып алушылар мен сатушылардың институционалдық ұйымдасқан өзара әрекеті болады. Өзара әрекет нәтижесінде тауарлардың жекелеген топтарына ұсыныс пен сұраныс бойынша келісімге келетін, сатушылар мен сатып алушылардың жекелеген топтары бөлінеді. «Сұраныс» ұғымы, егер бұл тауар белгілі бір баға диапазонында болса, сатып алушы сатып алуға дайын болатын белгілі бір тауардың саны мен сапасын білдіреді. Ал «ұсыныс» ұғымы сатушылардың белгілі бір сападағы тауарлардың белгілі бір мөлшерін өздері тағайындаған бағамен сатуға дайындығын білдіреді. Тауарларды сатып алу-сату процесінің міндетті серігі — сұраныс пен ұсыныстың арақатынасы туралы көзқарастарының айырмашылығынан туындайтын жекелеген топтар ішіндегі сатушылар арасындағы бәсекелестік. Бәсекелестіктің нәтижесінде сатушылар нарықтағы объективті шығындардан едәуір жоғары бағаны белгілей алмайды.

Осылайша, нарыққа алдымен субъектілер арасындағы қатынастар болып табылады. Бұл тәсіл Дж. Тирольдің көзқарасынан түбегейлі ерекшеленеді, оның түсінуінде нарық, ең алдымен, тауар болып табылады. Демек, нарық экономикалық категория ретінде әртүрлі тауарлар мен қызметтердің сұранысы мен ұсынысы арасындағы сәйкестікті табу мақсатында сатушылар мен сатып алушылардың өзара әрекеттесу процесінде туындайтын институционалды және ұйымдастырушылық қатынастарды білдіреді. «Нарық» экономикалық категориясының бір түрі несие нарығы болып табылады, оның идеялары да айтарлықтай ерекшеленеді (Batten et al., 2023).

Несие нарығын анықтау тәсілдерін талдау кейбір жағдайларда авторлар осы құбылыстың тек бір сипаттамалық белгісіне — нарықтық қатынастардың объектісіне немесе субъектілеріне назар аударатындығын байқауға болады, бұл өз кезегінде «несие нарығы» ұғымының келесі анықтамаларын тудырды:

- несиелік ресурстар жинақталатын, бөлінетін және қайта бөлінетін нарықтық қатынастар саласы;
- несиеге байланысты операциялар жүзеге асырылатын қаржылық институттар жиынтығы.

Несие нарығының ұсынылған түсіндірмелерімен келісу қиын. Сонымен бірге, несие нарығын қаржы институттарының жиынтығы ретінде анықтау оның мазмұнын қатынастар субъектілеріне тартып қана қоймай, оны белгілі бір қаржы институттарымен шектейді, ал несие нарығы қатынастарында маңызды орын алатын қаржылық емес ұйымдар мен үй шаруашылықтары алынып тасталады.

Несие нарығының бірқатар анықтамалары, нарықтық қатынастар жүйесіндегі несие нарығының орнын көрсетсе де, оның құрылымын сипаттаса да, оның мәнін ашып көрсетпейді. Осындай анықтамалардың бір мысалы ретінде несие нарығының анықтамасын атап өту қажет. Ол 3 нарықты қамтиды:

- қаржылық делдалдар нарығы;
- ұзақ мерзімді несие нарығы;
- ақша нарығы.

Сондай-ақ, ол несие капиталы нарығын құра отырып, қаржылық нарықтың бөлігі ретінде қарастырады (Бровкина, 2019).

Несие нарығының кейбір түсіндірмелерінде несиелік қатынастардың объектілері мен субъектілері ұсынылған, оларды ұйымдастырудың мақсаты мен тәсілі осындай анықтамалардан тыс қалған. Мұндай анықтамалар несие нарығын несие алушылар мен несие берушілер арасындағы қатынастарды ұйымдастырушы ретінде қарастырады, бұл ақылы және қайтарымды шарттардағы уақытша бос ақша қаражаттарының қозғалысына, экономикалық кеңістікке байланысты. Осындай түрдегі тағы бір анықтама несие нарығын нарықтық принциптерге сәйкес дамып келе жатқан экономикадағы несиелік ұсыныс пен несиелік сұранысты теңестіруді қамтамасыз ететін ұйымдық форма ретінде анықтауды ұсынады (Пантелеева, Шост, 2021).

Ғылыми басылымдарда несиенің нарығы мен несиенің капиталы нарығының өзара байланысы туралы мәселе пікірталас күйінде қалып отыр. Кейбір экономистер несиелік капитал нарығын институционалды және функционалды тұрғыдан қарастырады. Институционалды тұрғыдан алғанда, несиенің капиталы нарығы, экономистердің пікірінше, несиенің капиталының қозғалысын қамтамасыз етуге арналған белгілі бір институттардың жиынтығы ретінде, ал функционалды тұрғыдан алғанда — несиелік капиталды сатып алудың немесе несиелік капиталды сатудың ұйымдастырушылық нысаны ретінде түсіндірілуі керек (SovereignWealthFund, 2022).

Уақытша бос ақшалай қаражатты жинақтау және қайта бөлу процесіне банктермен қатар, бағалы қағаздардың эмиссиясы мен орналастырылуын пайдалана отырып, қарыз алуды қамтамасыз ететін биржалар және де қаржылық 26 делдалдар қатысатыны айқындалды. Сонымен қатар, банктер облигациялар шығарады, несиелерді секьюритизациялайды, яғни несиенің ұйымдары несиенің нарығынан тыс жұмыс істей отырып, несиенің капиталы нарығының субъектілері ретінде әрекет етеді деген тұжырымдамалар анықталды.

Әдістер

Зерттеу барысында ғылыми абстракция, абстрактіліден нақтыға біртіндеп көшу, типология, индукция, дедукция, талдау, синтез, тарихи және логикалық бірлік, модельдеу және тағы басқа да ғылыми таным әдістері қолданылды. Несиенің нарығының мазмұнын ашу үшін ғылыми абстракция, абстрактіліден нақтыға біртіндеп көшу әдістері қолданылды, соның негізінде несиенің нарығы, оның нақты өнімі несиелік өнімдер болып табылатын «нарық» экономикалық категориясының бір түрі ретінде зерттелді. Бұл оның маңызын, функцияларын, рөлін анықтауға, несиенің нарығының даму заңдылықтарын ашып көрсетуге мүмкіндік берді. Тарихи және логикалық бірлік, талдау және синтез сияқты ғылыми таным әдістеріне сүйене отырып, несиенің нарығының дамуының негізгі кезеңдері мен тенденциялары анықталды, оны модернизациялау бағыттары айқындалды.

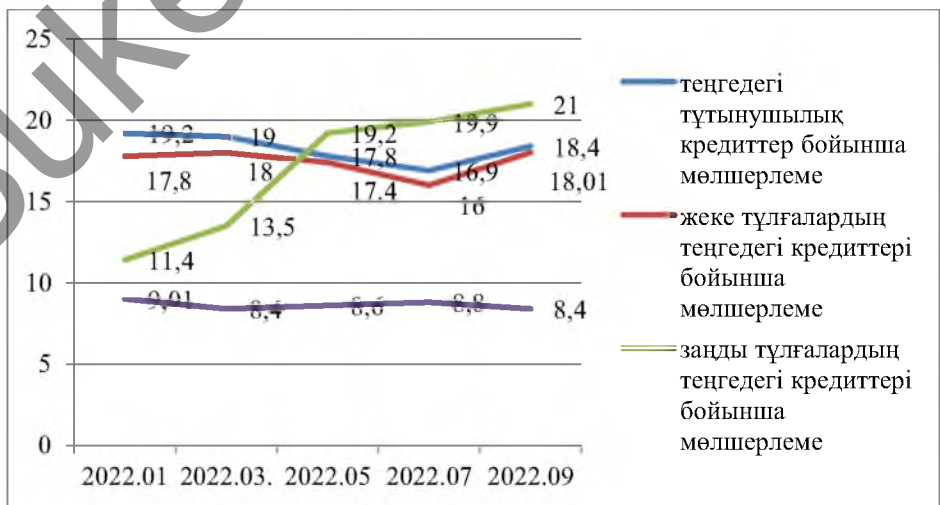
Нәтижелер

2022 жылдың III тоқсанында жүргізіліп жатқан ақша-несиенің саясатының нәтижесінде несиенің ресурстарының құны көтерілді. Соған қарамастан заңды тұлғаларға несиенің беру көлемі негізінен бизнеске теңгемен қарыздар беру есебінен өсуін жалғастырды. Бұрын Ресейге салынған санкциялардан зардап шеккен банктердің несиелік белсенділігінің төмендеуіне және логистикасының нашарлауына қарамастан, экономиканың негізгі салаларында (сауда, құрылыс, көлік және ауыл шаруашылығы) несиелер берудің оң өсуі сақталуда (Долдина, 2018).

Ипотека үлесінің қалыпты кеңеюіне байланысты нарықтық негізде ипотека мөлшерлемесі өсті.

А) Несиелік мөлшерлемелер.

Базалық мөлшерлеме бойынша шешімдер аясында банктік несиелеу құнының қымбаттауы орын алды (1-сурет). III тоқсанда заңды тұлғалар үшін теңгемен несиелер беру бойынша орташа өлшенген мөлшерлеме 4,5 п. ж., 16,2%-ға дейін өсті, ал жеке тұлғалар үшін мөлшерлеме 0,3 п. т., 17,3%-ға дейін, тұтыну несиелері құнының төмендеуі аясында төмендеді.

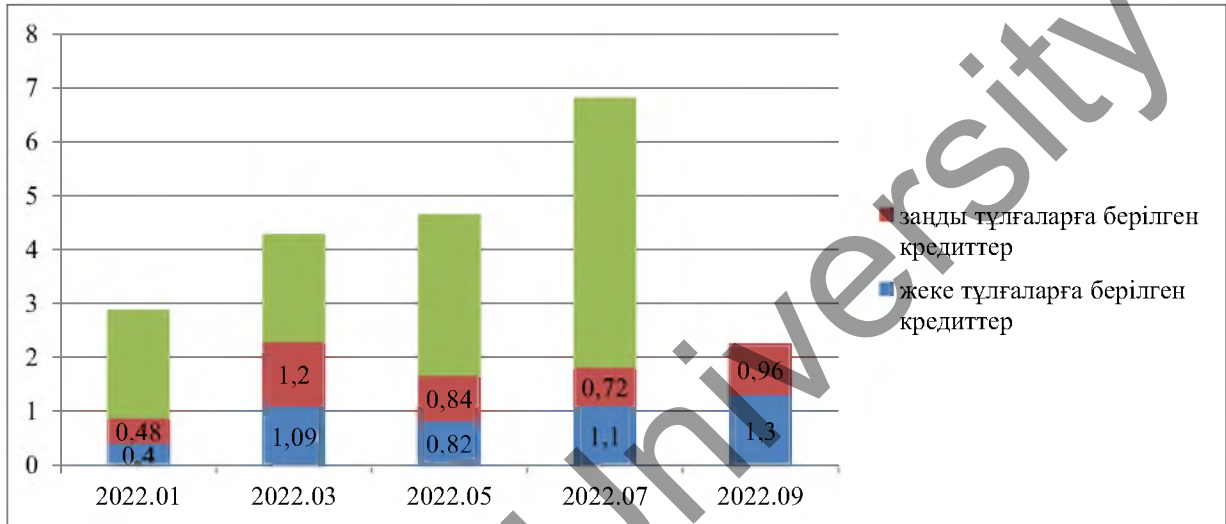
1-сурет. Берілген несиелер бойынша мөлшерлемелер, %

Ескерту: ҚР ҰБ көрсеткіштерінің деректері бойынша автормен жасақталған.

Тұтынушылық қарыздар бойынша мөлшерлеме 19,2%-дан 17,7%-ға дейін төмендеді, оның ішінде жекелеген банктердің маркетингтік акцияларының есебінен. Шілде айында «Каспий Жұма» акциясын өткізуге байланысты тұтынушылық қарыздар бойынша тарихи ең төменгі мөлшерлеме (16,3%) тіркелді.

Б) Жаңа несиелер беру.

ІІІ тоқсанда берілген жаңа несиелердің көлемі 6,3 трлн теңгені құрады, бұл 12,9%-ға жоғары, өсімнің басты драйвері 21,7%-ға өскен (2-сурет). Несиелеу құнының өсуіне қарамастан, несиеге деген сұраныс және ұсыныс қолайлы деңгейде қалады. Кәсіпорындарда жүргізілген іскерлік белсенділік жөніндегі сауалнамаға сәйкес, қыркүйек айында дайын өнімге сұраныс айтарлықтай өсті, қаржы/несиелерге қолжетімділікті бағалау жақсарды.

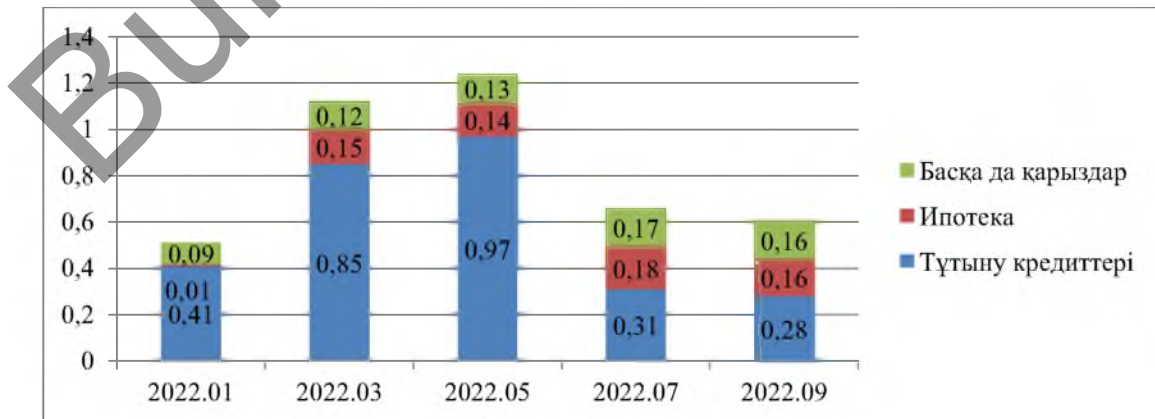

2-сурет. Берілген жаңа несиелер, трлн. тг.

Ескерту: ҚР ҰБ көрсеткіштерінің деректері бойынша автормен жасақталған.

Бөлшек несиелеудің өсуіне 20,8% ж/ж өскен жаңа тұтынушылық несиелер айтарлықтай үлес қосты. Ірі банктерден «0-0-12» және «Каспий Жұма» акцияларының іске қосылуы тұтынушылық қарыздардың өсуіне серпін берді. Сонымен қатар, қазіргі жағдайда тұтынушылық қарыздардың өсуінің негізгі себептерінің бірі халықтың жоғары инфляциялық күтулері болды.

Тұтынушылық несиелерден басқа, ипотека да бөлшек несиелеудің өсуіне оң үлес қосты. «Отбасы Банк» АҚ-ның жеңілдікті ипотекалық бағдарламалары және «7-20-25» бағдарламасы жиынтық ипотекалық портфельде айтарлықтай үлеске ие, өйткені осы құралдар бойынша нақты мөлшерлемелер теріс аймақта және нарықтық мөлшерлемелерден едәуір төмен. Берілген ипотекалық қарыздардың көлемі 16,7% ж/ж-ға өсті (3-сурет).

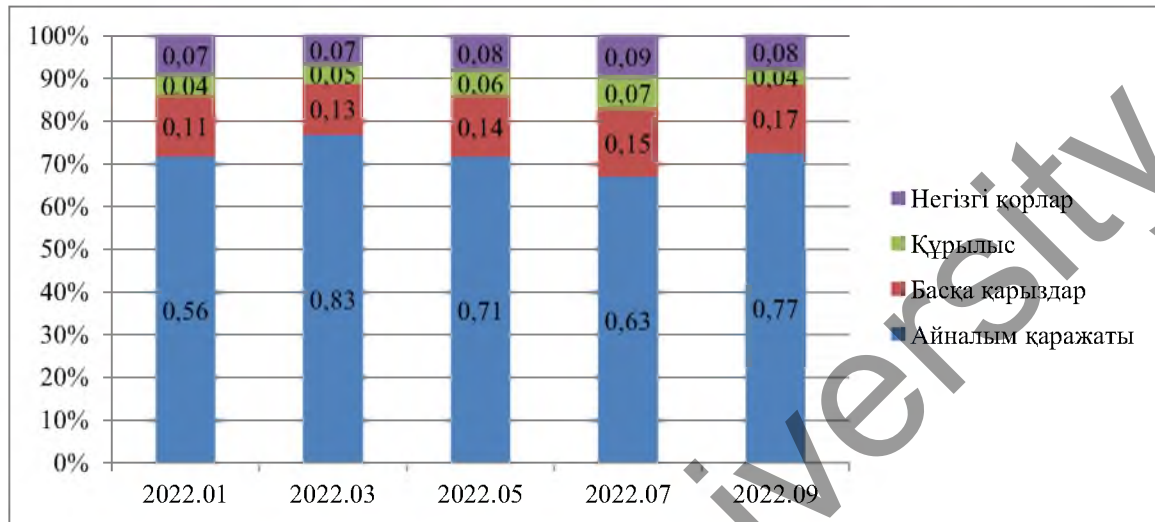

3-сурет. Жеке тұлғаларға берілген несиелер, трлн. тг.

Ескерту: ҚР ҰБ көрсеткіштерінің деректері бойынша автормен жасақталған.

Құрылыс, көлік, сауда және ауыл шаруашылығында жаңа несиелер берудің өсуі байқалды 31,4%, 21,5%, 11,6% және 4,1% (Ұлттық Банктің кәсіпорындардың іскерлік белсенділік сауалнамасына сәйкес, құрылыс секторы қыркүйек айында біршама жақсарғанын көрсетті).

Шағын кәсіпкерлік субъектілеріне берілген несиелердің көлемі жылдық 33,1%-ға ұлғайды, бизнеске берілген несиелердің негізгі көлемі айналым қаражатын толықтыруға бағытталған (75,5%), ол 0,2%-ға ұлғайды. Объектілерді салуға және реконструкциялауға несиелер берудің — 24,0%-ға, негізгі қорларды сатып алуға 42,5%-ға айтарлықтай төмендеуі байқалды (4-сурет).

4-сурет. Несиелендіру нысандары бөлігінде берілген несиелер, трлн. тг.

Ескерту: ҚР ҰБ көрсеткіштерінің деректері бойынша автормен жасақталған.

В) Таза (нетто) несиелеу және ЕДБ несиелер портфелі.

2022 жылғы III тоқсандағы барлық жаңа берілген және өтелген несиелер арасындағы айырмашылық ұлттық валютадағы жеке тұлғаларға оң нетто-несиелер беру есебінен оң қалыптасты. Таза негіздегі бөлшек несиелеу тұтынушылық және ипотекалық несиелеуді ұлғайту арқылы оң аймақта болды.

Жиынтық несиелік портфельдің көлемі (банктік несиелер бойынша берешектің қалдығы) қыркүйек айының соңына қарай 21,1 трлн теңгені құрап, жылдық 24,4% -ға ұлғайды (III тоқсандағы өсім – 5,2%, жыл басынан бері – 14,1%). Ұлттық валютадағы несиелеу, портфельдің өсуіне негізгі үлес қосты, ал шетел валютасындағы несиелеу теріс салымды сақтап қалды (Рахметова, 2022).

Талқылау

Біз білетіндей, дәстүр бойынша категорияның мәні тек осы категорияға тән негізгі ерекше қасиеттердің мәні мен көрінісінің қарапайым көрінісі болып табылатын функциялар арқылы ашылады. Экономистер нарық функцияларының келесі тізімін ұсынады:

–ақпараттық (ақпараттық-ынталандырушы) — кәсіпорынның кірістілік деңгейі, несиенің орташа пайыздық мөлшерлемелері, жалдамалы жұмысшылардың орташа жалақысы, қажетті тауарлардың бағасы сияқты нарықтың аспектілерін талдауға мүмкіндік береді, сонымен қатар кәсіпкерлерге өз бизнесін мүмкіндігінше тиімді етуге; мысалы, өндіріс құрылымын жаңарту қажеттілігіне көмектеседі;

–реттеуші — бүкіл экономикаға өз әсерін тигізеді, өндіріс пен тұтыну тарапынан ассортименттік құрылымда келісілген іс-қимылдарды, сұраныс пен ұсыныс арасындағы баға аспектілерінің оңтайлы арақатынасын, көлем мен құрылымның тепе-теңдігін, өңірлер мен ұлттық экономика салалары арасындағы өндіріс пен тауар алмасудың пропорционалды дамуын қамтамасыз етеді; бұл функция қандай тауарды, кім үшін өндіру керек міндеттерін нарық арқылы шешуді көздейді;

–делдалдық — еңбек нәтижелерімен алмасу рәсіміне қатысатын экономикалық оқшауланған өндірушілер мен тұтынушылардың өзара әрекеттесуіне жауап береді. Нарық болмаған жағдайда қоғамдық өндіріске қатысушылар үшін экономикалық немесе технологиялық байланыстың кірістілік дәрежесін анықтау мүмкін емес болады. Тұтынушы өз сұраныстарына барынша толық жауап беретін сатушы-жеткізушіні, ал сатушы өзіне лайықты сатып алушыларды таңдауға құқылы;

–ынталандырушы — өндірушілерді тауарлар нарығында сұранысқа ие жаңа өнімдерді минималды шығындармен және ең жоғары рентабельділікпен қалыптастыруға, ғылыми-техникалық прогресті дамытуды жандандыруға, өндірісті қарқынлатуға және экономикалық өсуді күшейтуге ынталандырудан тұрады. Нарық арқылы өнімді өндіруге кететін шығындар есепке алынады, сол нарық қандай тауарды ұсынудың мағынасы бар екенін анықтайды, сонымен қатар қоғам тиісті тауарды сатып алуға қандай шығындарға дайын екенін анықтайды;

– баға белгілеу — өнімді өндіруге және сатуға жұмсалатын шығындар алынған нәтижелермен өлшенеді, тауардың құндылығы жұмсаған еңбек көлемін анықтау есебінен ғана емес, сонымен қатар, тұтынушыларға тигізетін пайдасымен анықталады, басқаша айтқанда, тауарларды өндіруге жұмсалған жеке еңбек шығындары қоғамдық шығындармен байланысты;

–бақылаушы — тиімді компаниялардың бизнесін дамытуға ықпал етеді және тиімсіз компанияларды нарықтан «ығыстырып шығарады»; қолда бар тауарлар мен қызметтердің саны мен сапасы сатып алу сұраныстарына қаншалықты сәйкес келетінін анықтайды. Нарық өндірушілерді саралайды, ал бәсекелестік белгілі бір компанияның «өмір сүруге» қаншалықты дайын екендігін анықтайды: нарықта өндіріс шығындары өнімнің нарықтық бағасынан төмен болатын кәсіпорын ғана қалады, сонымен бірге кәсіпорын пайда табады;

–үнемділік — халықтың төлем қабілетті сұранысының жұмыс күшін қалыпты молайту қажеттілігімен пропорционалдығын анықтайды;

– интеграциялық — трансұлттық еңбек бөлінісіне оң ықпал етеді. Бәсекелестікті нарық атрибуты ретінде қарастыру керек.

Алайда, бірқатар экономистер бәсекелестік жеке категория және нарық емес, атап айтқанда бәсекелестік келесі функцияларды орындайды деп санайды:

- реттеу, бәсекелестікке қарсы тұру үшін сатушы немесе жеткізуші өз өнімдерін ұсынған кезде тұтынушылардың қалауына назар аударады. Бағаның әсері негізінде өндіріс оған ең қажет салалық тауашаларға жіберіледі;

- мотивация, техникалық прогресті ынталандырушы болып табылады. Бәсекелестік бір уақытта тәуекелге де, клиенттердің сұраныстарын болжайтын өнімді өндіруді немесе шығаруды тиімді ұйымдастырған жағдайда өз мүмкіндігін сәтті пайдалану және қосымша пайда табу мүмкіндігіне де себеп болады;

- қайта бөлу, соған сәйкес өнімдерді сатып алушылардың қаражаты өндірушілерге келіп түседі;

- бақылаушылық, соның нәтижесінде бәсекелестік жетілдірілген болса, баға соғұрлым әділ болады: бәсекелестік есебінен әрбір компания, бағамен жұмыс жасай отырып, шектеулер қояды және мониторинг жүргізеді. Нәтижесінде бәсекелестік бағаның өсуіне жол бермейді.

Біздің көзқарасымызша, бәсекелестік, нарықты туғыза отырып, оның қозғаушы күші болып табылады, оқшауланған түрде өмір сүрмейді. Бұл бәсекелестік функцияларын арнайы оқшаулаудың негізі мен мағынасы жоқ дегенді білдіреді. Әрине, бәсекелестікті басуды ескере отырып, нарық өзгереді, өз функцияларын толық орындамайды, одан әрі даму үшін ынталандыруды жоғалтады. Егер экономистер ұсынған нарық функцияларын талдайтын болсақ, аталған функциялардың көп бөлігін еркін немесе монополиялық бәсекелестік нарықтары жүзеге асыра алатындығына назар аударған жөн. Олигополия мен монополияның күшеюі жағдайында ұсынылған көптеген функциялар мүлдем орындалмайды немесе сатып алушының бір кездері қажетті тауарды сатып алу немесе қызметке ақы төлеу мүмкіндігі болмаған кезде пайда болады. Бұл жағдайда нарықтың сәтсіздікке ұшырау қаупі бар және сатушы-жеткізуші өз қызметіне белгілі бір түзетулер енгізу, атап айтқанда өндірісті жаңғырту, бағаны төмендету, қызметті жаңарту қажеттілігіне тап болады.

Ақпараттық функция, біздің ойымызша, нарықтың маңызды сипаттамасы емес, сондықтан оны нарықтың функциясы ретінде қарастырудың керегі жоқ. Нарық қызметі толық ақпараттандырылмаған кезде немесе тіпті нарыққа қатысушылар немесе мәмілелер туралы ақпарат болмаған кезде де тоқтамайды. Нарыққа қатысты ақпарат алу және оны талдау сыртқы әрекеттерді білдіреді. Сондай-ақ, монополиялық нарық жағдайында тұтынушының тауар өндірісінің ерекшеліктері туралы немесе айталық, монополистің кірістері туралы ақпарат алуға мүмкіндігі жоқ екенін атап өткен жөн. Коммерциялық құпияны сақтау салдарынан басқа кәсіпкерлер де бизнесті жақсартуға немесе өндірісті құрылымдық жаңартуға көмектесетін тиісті ақпаратқа қол жеткізе алмайды.

Нарық реттеуші функцияны еркін бәсекелестік жағдайында, сондай-ақ капиталдың саладан салаға еркін ауысуы жағдайында ғана жүзеге асыра алады. Олигополия капиталдың қозғалысын шектейді. Экономикалық оқшауланған сатушылар мен сатып алушылар баға белгілеу кезінде өзара әрекеттесе-

ді. Сатып алушы өзіне қажетті сападағы өнімді өзіне қолайлы бағамен сатып ала алады. Нарықтағы сатып алушы да, сатушы да өзара тиімді шарттарды ескере отырып, мүмкін болатын мәмілені бағалау мүмкіндігіне ие. Бұдан шығатыны, экономистер ұсынған функциялар тізімінде көрсетілген делдалдық функцияға баға белгілеу функциясының туындысы деп санауға болады. Яғни, делдалдық функцияны нарық орындайтын нақты функция деп санауға болмайды.

Нарықта өндірілетін өнім ғана анықталмайды, онда монополиялық өндіріс кезінде де өндіріс шығындары есепке алынады. Мұндай жағдайларда баға әрдайым жоғары болса да, оның жоғарғы шегі сатып алушылардың төлем қабілеттілігімен анықталады. Сатушы жоғары пайда табу және сұранысты кеңейту үшін тауарларды ең аз шығынмен өндіруге тырысады және бұл үшін инновациялық технологияны қолданады. Бұл нарықтың ынталандырушы функциясын көрсетеді.

Баға белгілеу функциясы төлемге қабілетті сұраныстың ұсынысқа сәйкестігін белгілейді. Бағаның өсуі өндіруді ынталандырады, бірақ өндірісті кеңейту әрқашанда бағаның төмендеуін айқындай бермейді. Олигополия және монополия жағдайларында нарыққа ықпал ету мүмкіндігіне ие компаниялар, ұсыныс пен сұраныс арасын көбінесе жасанды теңгере отырып, нарыққа ықпал етеді. Еркін немесе монополиялық бәсекелестікке ие нарықта ғана, оның бақылаушылық функциясы іске асырылуы мүмкін.

Олигополия немесе монополия жағдайында шығындарды азайту, өндіріс тиімділігін, өнім сапасын арттыру тежеледі. Нарық көшбасшылары экономикалық емес преференциялар арқылы жеткілікті кірісті қамтамасыз ете алады. Бағаларға әсері, сайып келгенде, тауарлар мен қызметтерді тұтынушылардың төлем қабілеттілігімен анықталады.

Кейбір экономистер ұсынатын үнемділік функциясы, негізі бойынша ынталандырушы функциядан туынды болып санала отырып, нарықтың маңызды сипаттамасын көрсетпейді, сондықтан, нарықтың дербес функциясы ретінде қарастырыла алмайды. Экономикалық интеграциялық процестердің өсуіне, әлеуметтік еңбек бөлінісіне ықпал ететін, кейбір экономистер бөліп көрсететін функцияны нарық мәнінің көрінісі деп санауға болмайды, керісінше, оның функцияларын жүзеге асырудың нәтижесі, басқаша айтқанда, оның мақсатының көрінісі.

Қазіргі уақытта нарықтардың көпшілігі олигополистік болып табылады. Еркін, монополистік бәсекелестік, сонымен қатар монополиялар қазіргі әлемде кең тарау алған жоқ. Сондықтан, нарық функциясын қалыптастыра отырып, нарықтардың барлық түрлері орындайтындарына ғана тоқталған дұрыс.

Осы негізде нарықтың келесі функцияларын бөліп көрсеткен заңды болады:

– баға белгілеу — нарық сұраныс пен ұсыныс арасындағы сәйкестікке ұмтылады, тауардың сұранысын, оның құндылығын анықтайды, еңбек шығындарының саны және белгілі бір төлем қабілеттілігі бар тұтынушы үшін өнімнің маңыздылығы сияқты сипаттамаларды салыстырып өлшейді;

– ынталандыру — өндірушілердің шығындарды азайту, инновациялық технологияларды пайдалану кезінде өнімнің жоғары сапасы есебінен қосымша пайда табуға деген ұмтылысына делдалдық етеді;

– қайта бөлу — қайта бөлу функциясына сәйкес тауар үшін баға түрінде төлейтін тұтынушы кірісінің бір бөлігі сатушыға түсіп, оның кірісін құрайды (Бактыбаева, Усбанова, 2020). Монополиялық бәсекелестік жағдайында тауар бағасы өндірушінің тиімді үлесі мен тұтынушылардың төлемқабілетті сұранысына сәйкес қалыптасады. Монополия жағдайында монополиялық жоғары бағаларға байланысты тұтынушыға қажет өнімнің бір бөлігі «шайылып кетеді». Осының арқасында монополия үшін қосымша пайда болады, ал қоғамның ең аз қамтамасыз етілген және әлеуметтік қорғалмаған топтарының мүдделері бұзылады, бұл өз кезегінде сол кезеңдегі экономикалық қайшылықтарды күшейтеді.

Қорытынды

Қазақстан экономикасы серпінді орнықты дамуды қажет етеді, ол, атап айтқанда, табысты жұмыс істеп тұрған несие нарығы есебінен қамтамасыз етілуі мүмкін. Несие нарығы ұзақ уақыт бойы оның даму заңдылықтары мен пропорциялары тұрғысынан арнайы іргелі зерттеудің тақырыбы болған жоқ, бұл оның танымын едәуір нашарлатып, ұлттық экономикалық өсу мақсаттарына қолдану мүмкіндіктерін тарылтты (Ермекова, 2020). Ғылыми зерттеуде бұл мәселені шешуге үлес қосу ретінде алғаш рет ғылыми негізделген тұжырымдаманың негізіне алынған және ұлттық экономикадағы несие нарығының рөлін арттыру мақсатында оны жаңғыртудың перспективалық бағыттарын айқындайтын несие нарығын дамытудың объективті заңдылықтары анықталды.

Несие нарығын зерттеудің әдіснамасына сүйене отырып, несие алушылар мен несие берушілер арасындағы туындайтын қатынастар оның жұмыс істеуінің негізі болып танылатындығы анықталды. Бұл ретте «несие» және «несие нарығы» категорияларының аражігі ажыратылды. Несие қатынастарында ең маңызды құрамдас бөлік(компонент) несие құнының қайтарымды қозғалысы болып табылады, ал несие нарығында қайтару шарттарымен құнды беру ғана емес, сонымен қатар несиелік өнімге меншік құқығын беру, яғни несиелік өнімді сату орын алады. Сонымен қатар, банктік өнімнің құны қайтару шарттарымен берілетін құнға сәйкес келмейді, өйткені банктік несие өнімі өмірді сақтандырумен байланысты қосымша қызметтерді, сондай-ақ әртүрлі банктік қызметтерді төлеуді қамтуы мүмкін(Adilkhanova et al., 2022).

Осылайша, несие нарығында несие беруші мен несие алушы, бұдан өзге, сатушы және сатып алушыға айналады. Сонымен қатар, несие нарық болмаған кезде және тек екі субъект — несие беруші мен несие алушы болған кезде болуы мүмкін. Нарықтың пайда болуы үшін төлем қабілеттілігі бар сұраныс ағыны қажет, оған сараланған несиелік өнімдерді ұсыну ағыны сәйкес келуі керек. Бұл сәйкестік несие нарығының болуын анықтайды. Клиенттердің несиелік өнімдерді сатып алуға деген ұмтылысы ғана емес, ең алдымен клиенттердің банктермен және несие нарығының басқа да кәсіби қатысушыларымен несиелік қатынастарға түсуге, қарызға уақтылы қызмет көрсету үшін несие шартының талаптарын орындауға қаржылық мүмкіндігі төлемге қабілетті сұраныстың негізі болып табылады. Құнның қайтарымды қозғалысын қолдай отырып, шарт тәртібін сақтау, несие нарығының ұдайы молаюын(өндірілуін) қамтамасыз етеді.

Несие нарығы — бұл институционалды және ұйымдастырушылық қатынастар пайда болатын көптеген несие берушілер мен несие алушыларды біріктіретін жүйелі институционалды білім. «Несие» және «несие нарығы» ұғымдарының аражігін ажырату несиелік өнімдерге сұраныс пен олардың ұсынысы арасында сәйкестік табу мақсатында несие берушілер мен несие алушылар арасындағы қатынастар қалыптастырылатын ұйымдық және институционалдық ресімделген жүйелік білім ретінде несие нарығының авторлық анықтамасын тұжырымдауға мүмкіндік берді. XX ғасырдың 70-80 жылдарында алынған несиенің даму заңдылықтары мен заңдарын зерттеудің ғылыми нәтижелерін қайта ой елегінен өткізіп қарау, қазіргі жағдайлар мен қалыптасқан тәжірибені ескере отырып, несие нарығының даму заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік берді, олардың қатарына пропорционалды даму заңдылығы және несие нарығында олигополия құру заңдылығы жатады.

Алынған қорытынды несие нарығына қатысушылардың сандық және сапалық дамуын ретроспективті талдау, бәсекелестікті зерттеу нәтижелерімен расталды. Несие нарығы құрылымының күрделенуінен, клиенттерді сараланған тәсілдің пайдасына таңдаудан, өнімдер мен қызметтерге өнімге нақты тұтынушының тапсырысына сәйкес сипат беруден (кастомизациядан) пайда болған өзгерістер, ақша ағындарын аумақтық, салалық, әлеуметтік белгілер бойынша қайта бөлуге әсер етті, бұл несие нарығының үйлесімді (пропорционалды) дамуына ықпал етеді және оның үйлесімді (пропорционалды) даму заңдылығына сәйкес келеді. Сонымен қатар, ұлттық экономиканың құрылымдық, әлеуметтік және аумақтық үйлесімсіздіктері (диспропорциялары), несие нарығына үйлесімді (пропорционалды) дамудың объективті заңдылығына қайшы келетін және реттеуші органдардың несие нарығының дамуына түзетуші әсер ету қажеттілігін анықтайтын белгілі бір деформацияларға алып келетіні сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі

- Adilkhanova, Z. Trade credit and financial crises in Kazakhstan / Z. Adilkhanova, A. Nurlankul, A. Token, B. Yavuzoglu // Journal of Asian Economics. – 2022. – Vol. 80 [101472]. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2022.101472>.
- Batten, J. Does globalization affect credit market controls? / J. Batten, M.H.Bilgin, D.Ender, G.Gozgor // International Review of Economics & Finance. – 2022. – Vol. 85 – No. 1. – P. 21-43. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2022.11.012>.
- Hung, Fu-Sheng. Credit Market Development and Economic Growth / Fu-Sheng Hung, R. Cothren // Journal of Economics and Business. – 2002. – Vol. 54. – No 2. – P. 219 -237. [https://doi.org/10.1016/S0148-6195\(01\)00063-7](https://doi.org/10.1016/S0148-6195(01)00063-7).
- Zimmermann, P. The Role of the Leverage Effect in the Price Discovery Process of Credit Markets / P. Zimmermann // Journal of Economic Dynamics and Control. – 2020. – Vol. 122. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2020.104033>.
- Бактыбаева, Д.С. Банк ісі: оқу-әдістемелік құрал[Мәтін] / Д.С. Бактыбаева, Г.Ш. Усбанова.– Петропавл: М. Қозыбаев ат. СҚМУ, 2020. – 103 б.
- Бровкина Н.Е. Кредитный рынок: закономерности, тенденции, перспективы[Текст]/ Н.Е. Бровкина. — М.: КноРус, 2019. — 280 с.

- Долдина А.Н. Банковский сектор Казахстана: проблемы и перспективы [Текст] / А.Н. Долдина // *Central Asian Economic Review*. — 2018. — № 5, 6. — С. 108–115.
- Ермекова К.А. Финансовый анализ коммерческих банков: учеб. пос. [Текст] / К.А. Ермекова, Ж.А. Гусманова, А.К. Курманалина. — Караганда: КЭУК, 2020.
- Зуев В.Е. Банки развития как механизм реализации стратегии устойчивого роста [Текст] / В.Е. Зуев // *Банковское дело*. — 2012. — №11. — С. 77–81.
- Карпенко Л.А. Энциклопедический словарь [Текст] / Л.А. Карпенко // Национальная энциклопедическая служба России. URL: <http://vocabulary.ru/dictionary/887/word/vzaimodeistvie> (Дата обращения: 08.05.2023)
- Мерзлов И.Ю. Особенности применения банковских инвестиционных технологий в проектах государственно-частного партнерства [Текст] / И.Ю. Мерзлов // *Фундаментальные исследования*. — 2013. — №6. — С. 953–957.
- Миллер Р.Л. Современные деньги и банковское дело: учеб. для вузов [Текст] / Р.Л. Миллер, Д.Д. Ван-Хуз / пер. с англ. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 856с.
- Отчет Sovereign Wealth Fund 2022 // KPMG. — URL: <https://global-swf.s3.amazonaws.com/file-uploads/8NSOVKzfcD0pxENDL3FhnSvYiCbghi0mKFEgkSoR.pdf> (Дата обращения: 10.05.2023).
- Отчет о финансовой стабильности за 2021 год // Национальный банк Казахстана. — Астана, 2022. — 155 с.
- Пантелеева О.Б. Кредитный рынок: сущность и особенности в современных условиях [Текст] / О.Б. Пантелеева, П.П. Шост // *Сфера услуг: инновации и качество*. — 2021. — № 52. — С. 116–123.
- Рахметова А. Регулирование рынка банковского кредитования: проблемы и перспективы развития [Текст] / А. Рахметова // «Мемлекеттік аудит — Государственный аудит». — 2022. — №55(2) — С. 57–64. <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-55-2-57-64>.
- Сайт Народного банка Казахстана. — URL: <http://www.halykbank.kz> (Дата обращения: 10.05.2023).
- Талимова, Л.А. Ақша-несиелік саясат: оқу-құралы [Текст] / Л.А. Талимова, А.С. Исанов, Г.М. Қалқабаева. — Қарағанды: Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 2020. — 166 б.

А.С. Исанов, А.К. Сембеков, А. Толеулы, Ш.Б. Джумабаева, А.Т. Кулдеева

Процесс кредитования и анализ кредитного рынка в отечественном банковском секторе в условиях цифровой экономики

Аннотация:

Цель: Содержание кредитного рынка до сих пор глубоко не изучено. Дифференцированные подходы экономистов к определению кредитного рынка свидетельствуют о том, что его содержание теоретически недостаточно изучено и необходимо дальнейшее изучение этого явления. Целью исследования статьи является определение объективных закономерностей развития кредитного рынка, перспективных направлений его модернизации и повышения роли в национальной экономике на основе научно обоснованной концепции.

Методы: В ходе исследования были использованы методы научной абстракции, постепенного перехода от абстрактного к конкретному, типологии, индукции, дедукции, анализа, синтеза, историко-логического единства, моделирования и другие методы научного познания. Для раскрытия содержания кредитного рынка применялись методы научной абстракции, постепенного перехода от абстрактного к реальному, на основе которых изучался кредитный рынок, как разновидность экономической категории «рынок», реальным продуктом которой являются кредитные продукты. Это позволило определить его значение, функции, роль, раскрыть закономерности развития кредитного рынка. На основе таких методов научного познания, как историко-логическое единство, анализ и синтез, определены основные этапы и тенденции развития кредитного рынка и направления его модернизации.

Результаты: В результате проводимой денежно-кредитной политики в III квартале 2022 года стоимость кредитных ресурсов выросла. Тем не менее объемы кредитования юридических лиц продолжали расти в основном за счет предоставления займов бизнесу в тенге. Несмотря на снижение кредитной активности и ухудшение логики банков, ранее пострадавших от санкций, наложенных на Россию, сохраняется положительный рост выдачи кредитов в основных отраслях экономики (торговля, строительство, транспорт и сельское хозяйство).

Выводы: Экономика Казахстана нуждается в динамичном устойчивом развитии, которое может быть обеспечено, в частности, за счет успешно функционирующего кредитного рынка. Кредитный рынок долгое время не был предметом специального фундаментального исследования с точки зрения закономерностей и пропорций его развития, что значительно ухудшило его познание и сузило возможности его применения для целей национального экономического роста. В настоящем исследовании впервые выявлены объективные закономерности развития кредитного рынка, заложенные в основу научно обоснованной концепции как вклада в решение данной проблемы и определяющие перспективные направления ее модернизации с целью повышения роли кредитного рынка в национальной экономике.

Ключевые слова: банковский сектор, кредит, тенденции кредитования, финансы, кредитный рынок, финансовые показатели, рыночные процессы.

A.S. Isanov, A.K. Sembekov, A. Toleuly, Sh.B.Dzhumabaeva, A.T.Kuldeeva

The process of lending and analysis of the credit market in the domestic banking sector in the digital economy

Abstract

Object: The content of the credit market is still not deeply studied. The differentiated approaches of economists to the definition of the credit market indicate that its content is theoretically insufficiently studied and further study of this phenomenon is necessary. The purpose of the research of the article is to determine the objective laws of the development of the credit market, promising directions for its modernization and increasing its role in the national economy on the basis of a scientifically based concept.

Methods: During the research, the methods of scientific abstraction, gradual transition from the abstract to the concrete, typology, induction, deduction, analysis, synthesis, historical and logical unity, modeling and other methods of scientific cognition were used. To reveal the content of the credit market, methods of scientific abstraction were used, a gradual transition from the abstract to the real, on the basis of which the credit market was studied as a kind of economic category “market”, the real product of which are credit products. This made it possible to determine its significance, functions, role, and reveal the patterns of development of the credit market. On the basis of such methods of scientific knowledge as historical and logical unity, analysis and synthesis, the main stages and trends in the development of the credit market are determined, the directions of its modernization are determined.

Findings: As a result of the monetary policy in the third quarter of 2022, the cost of credit resources increased. Nevertheless, the volume of lending to legal entities continued to grow mainly due to the provision of loans to businesses in a tense. Despite the decline in credit activity and the deterioration of logistics of banks previously affected by the sanctions imposed on Russia, there is a positive growth in the issuance of loans in the main sectors of the economy (trade, construction, transport and agriculture).

Conclusions: The economy of Kazakhstan needs dynamic sustainable development, which can be ensured, in particular, due to a successfully functioning credit market. For a long time, the credit market has not been the subject of special fundamental research in terms of the patterns and proportions of its development, which significantly worsened its knowledge and narrowed the possibilities of its application for the purposes of National economic growth. In the dissertation research, for the first time, objective patterns of the development of the credit market have been identified, which form the basis of a scientifically based concept as a contribution to solving this problem and determine the promising directions of its modernization in order to increase the role of the credit market in the national economy.

Keywords: banking sector, credit, lending trends, finance, credit market, financial indicators, market processes.

References

- Adilkhanova, Z., Nurlankul, A., Token, A., & Yavuzoglu, B (2022). Trade credit and financial crises in Kazakhstan. *Journal of Asian Economics*, 80, [101472]. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2022.101472>.
- Baktybaeva, D. S., & Usbanova G. Sh. (2020). Bank isi: oqu-adistemelik qural [Banking: educational and methodical manual]. Petropavl: M.Kozybayevatyndagy Soltustik Qazaqstan memlekettik university[in Kazakh].
- Batten, J., Bilgin, M.H., Ender, D., & Gozgor, G. (2022) Does globalization affect credit market controls? *International Review of Economics & Finance*, 85(1), 21-43. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2022.11.012>
- Brovkina, N. E. (2019). Kreditnyi rynek: zakonomernosti, tendentsii, perspektivy [Credit market: patterns, trends, prospects]. Moscow: KnoRus [in Russian].
- Doldina, A. N. (2018). Bankovskii sektor Kazakhstana: problemy i perspektivy [The banking sector of Kazakhstan: problems and prospects]. *Central Asian Economic Review*, 5, 6, 108–115 [in Russian].
- Ermekova, K.A., Gusmanova, Zh.A. & Kurmanalina, A.K. (2020). Finansovyi analiz kommercheskikh bankov: uchebnoe posobie [Financial analysis of commercial banks: textbook]. Karaganda: Karagandinskii ekonomicheskii universitet Kazpotrebsoiuza [in Russian].
- Hung, Fu-Sheng, & Cothren R. (2002). Credit Market Development and Economic Growth. *Journal of Economics and Business*, 54(2), 219 -237. [https://doi.org/10.1016/S0148-6195\(01\)00063-7](https://doi.org/10.1016/S0148-6195(01)00063-7)
- Karpenko, L.A. (n.d.) Entsiklopedicheskii slovar [Encyclopedic Dictionary]. *Natsionalnaia entsiklopedicheskaiia sluzhba Rossii — National Encyclopedic Service of Russia*. Retrieved from <http://vocabulary.ru/dictionary/887/word/vzaimodeistvie> [in Russian].
- KPMG (2022). *Sovereign Wealth Fund Report*. Retrieved from <https://global-swf.s3.amazonaws.com/file-uploads/8NS0VKzfcD0pxENDL3FhnSvYiCbghi0mKFEgkSoR.pdf>.
- Merzlov, I.Yu. (2013). Osobennosti primeneniia bankovskikh investitsionnykh tekhnologii v proektakh gosudarstvenno-chastnogo partnerstva [Features of the use of banking investment technologies in public private partnership projects]. *Fundamentalnye issledovaniia — Fundamental Research*, 6, 953–957 [in Russian].
- Miller, R.L. (2000). *Sovremennye dengi i bankovskoe delo: uchebnik dlia vuzov* [Coordinated days and banking: textbook for universities]. Moscow: INFRA-M [in Russian].
- Natsionalnyibank Kazakhstana (2022). *Financial Sustainability Report*. Astana [in Russian].

- Panteleeva, O. B., & Shost, P. P. (2021). Kreditnyi rynek: sushchnost i osobennosti v sovremennykh usloviakh [Credit market: essence and features in modern conditions]. *Sfera uslug: innovatsii i kachestvo — Service sector: innovations and quality*, 52, 116–123 [in Russian].
- Rakhmetova, A. (2022). Regulirovanie rynka bankovskogo kreditovaniia: problemy i perspektivy razvitiia [Regulating the market of bank loans: problems and prospects for development]. *Memleketik audit – Gosudarstvennyi audit – State Audit*, 55(2), 57–64. <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-55-2-57-64> [in Russian].
- Talimova, L. A., Isanov, A. S., & Kalkabaeva, G. M. (2020). Aqsha-nesielik sayasat: oqu-quraly [Monetary policy: a textbook]. Karaganda: Karagandinskii ekonomicheskii universitet Kazpotrebsoiuza [in Kazakh].
- Website of the Halyk Bank. *About Bank*. Retrieved from <https://halykbank.kz/>.
- Zimmermann, P. (2020). The Role of the Leverage Effect in the Price Discovery Process of Credit Markets. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 122. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2020.104033>.
- Zuev, V.E. (2012) Banki razvitiia kak mekhanizm realizatsii strategii ustoichivogo rosta [Development banks as a mechanism for implementing a sustainable growth strategy]. *Bankovskoedelo— Banking*, 11, 77–81 [in Russian].

Букетов University